

Τα Φιλοσοφικά Τετράδια του Λεόν Τρότσκι (1933–1935), Αθήνα, Παρασκήνιο, 2005, σ. 78

Στον Επίλογό του στη δεύτερη γερμανική έκδοση του *Κεφαλαίων* (1873), ο Κ. Μαρξ γράφει: «Στη μυστικοποιημένη της μορφή, η διαλεκτική έγινε μόδα στη Γερμανία, επειδή έμοιαζε να δοξάζει την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων. Στην ορθολογική της μορφή είναι, για τους αστούς και τα θεωρητικά τους φερέφωνα, ένα σκάνδαλο και ένα σίγαμα, επειδή στην κατανόηση και τη θετική αντίληψη της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων περιλαμβάνει ταυτόχρονα και την αντίληψη της άρνησης αυτής της κατάστασης, της αναγκαστικής της καταστροφής· επειδή εξετάζει την κάθε ιστορικά διαμορφωμένη κοινωνική μορφή σαν σε διαρκή κίνηση, και γι' αυτόν το λόγο λαμβάνει υπόψη τη μεταβατική της φύση σε όχι λιγότερο βαθμό από τη στιγμιαία της ύπαρξη· επειδή τίποτα δεν μπορεί να της επιβληθεί, και είναι στην ουσία της κριτική και επαναστατική (η έμφαση δική μας)» (*Capital*, τ. 1, International Publishers, New York 1967, σ. 20). Ο ίδιος ο Μαρξ, ως γνωστόν, δούλεψε σ' όλη τη ζωή του πάνω στο έργο του «υλιστικού αναποδογυρισμάτος» της διαλεκτικής του Χέγκελ, αυτής της «άλγε-

βρας της επανάστασης» κατά την έκφραση του Α. Ι. Γκέρτσεν. Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο αναθεωρητισμός που εκδηλώθηκε εντός της 2ης Διεθνούς (και της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας ιδιαίτερα) προσέλαβε, στο πεδίο της φιλοσοφίας, τη μορφή της απόρριψης της διαλεκτικής και της αντικατάστασής της με τον αναπαλαιωμένο καντιανισμό, αυτή τη «φιλοσοφία του συμβιβασμού», όπως έλεγε ο Γ. Β. Πλεχάνοφ. Στο πολιτικό του πρόγραμμα ο αναθεωρητισμός έβαζε στη θέση της πάλης των τάξεων τη δουλικά πίστη στον αστικό κοινοβουλευτισμό και τη δυνατότητα κατάληψης της εξουσίας μέσω των εκλογών. Έτσι η φιλοσοφική στροφή του αναθεωρητισμού (όπως πομπωδώς εκφράζεται από τον Ε. Μπέρνσταϊν στα 1899 στο έργο του *Προϋποθέσεις του Σοσιαλισμού*) έρχεται να συγκαλύψει (ή, πιο σωστά, να ντύσει μ' έναν θεωρητικό μανδύα) την εγκατάλειψη του μαρξισμού στο πρακτικό-πολιτικό επίπεδο. Το σύνθημα «Πίσω στον Καντ!» σήμαινε στην ουσία «Πίσω στον Καντ σε σχέση με τον Χέγκελ» και τούτο ακούσε στους αναθεωρητές για να ξεμπερδέψουν μια για πάντα

με το επαναστατικό περιεχόμενο της γεργελιανής διαλεκτικής, αφού πρώτα βέβαια είχαν θεωρήσει περιττή την τεράστια εργασία του Μαρξ πάνω στην κληρονομιά που ο Χέγκελ είχε αφήσει στη γερμανική εργατική τάξη.

Αυτήν ακριβώς την εργασία ανέλαβε να υπερασπιστεί (και να συνεχίσει) ο Β. Ι. Λένιν, ο οποίος ανέπτυξε τη μαρξιστική φιλοσοφία πολεμώντας ενάντια στο θετικισμό του Ε. Μαχ και των οπαδών του (1908) και αργότερα –στα χρόνια του πρώτου ιμπεριαλιστικού πολέμου– «διαβάζοντας υλιστικά» τον Χέγκελ και επεξεργαζόμενος την (τοποθετημένη στα πόδια της) διαλεκτική «ως λογική και θεωρία της γνώσης του σύγχρονου υλισμού». Στα δικά του *Φιλοσοφικά Τετράδια* ο Λένιν γράφει: «Ο ιδεαλισμός είναι παπαδοκρατία. Σωστά. Αλλά ο φιλοσοφικός ιδεαλισμός είναι (...) ο δρόμος προς την παπαδοκρατία διαμέσου μιας από τις αποχρώσεις της άπειρα σύνθετης γνώσης (διαλεκτικής) του ανθρώπου» (*Άπαντα*, 5η έκδ., τ. 29, σ. 322). Τη λενινιστική αυτή θέση φωτίζει, πολεμώντας ενάντια στους «ηθικολόγους αγγλοσαξονικού τύπου» που πρόβαλλαν μια υπεραξική ηθική versus του μπολσεβίκικου «αμοραλισμού», ο Λ. Τρότσκι στα 1938 όταν γράφει: «Ο κλασικός φιλοσοφικός ιδεαλισμός, στο μέτρο που, στην εποχή του, απόβλεπε να κάνει εγκόσμια την ηθική, δηλαδή να την ατελειθερώσει από τις θρησκευτικές κυρώσεις, αντιπροσώπευε ένα τεράστιο βήμα προς τα μπρος (Χέγκελ). Αλλά, ξεκινώντας από τον ουρανό, η ηθική φιλοσοφία αναγκάστηκε να βρει ρίζες στη γη. Και ένα από τα καθήκοντα του υλισμού ήταν να αποκαλύψει αυτές τις ρίζες. Μετά τον Σάφτσμπερι ήρθε ο Ντάρβιν, μετά τον Χέγκελ ο Μαρξ. Το να επικαλείσαι τώρα τις "αιώνιες ηθικές αλήθειες" σημαίνει να προπαθείς να γυρίσεις τους τροχούς προς τα

πίσω. Ο φιλοσοφικός ιδεαλισμός δεν είναι παρά ένας σταθμός: από τη θρησκεία στον υλισμό ή, αντίστροφα, από τον υλισμό στη θρησκεία» (*Η Ηθική τους και η Ηθική μας*, Παρασκήνιο, Αθήνα 2000², σ. 23). Βλέπουμε, λοιπόν, ότι από την άποψη της διαλεκτικής (ergo από την άποψη της κοινωνικής και επιστημονικής πράξης) η σημασία του φιλοσοφικού ιδεαλισμού καθορίζεται όχι μονόπλευρα, όχι αφηρημένα, αλλά σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο, δηλαδή με τον ιστορικό ρόλο που κλείεται να παίξει και προς ποια κατεύθυνση της ιστορικής διαδικασίας παίζει αυτό το ρόλο.

Ποια είναι η θέση της (υλιστικής) διαλεκτικής στα *Φιλοσοφικά Τετράδια* του Λεον Τρότσκι, που γράφτηκαν στα 1933-1935 και παρέμεναν ανέκδοτα για δεκαετίες στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ; «Η διαλεκτική είναι η λογική της ανάπτυξης» γράφει και συνεχίζει: «Εξετάζει τον κόσμο –εξ ολοκλήρου και χωρίς εξαίρεση– όχι σαν αποτέλεσμα της δημιουργίας, μιας ξαφνικής αρχής, σαν την πραγματοποίηση ενός σχεδίου, αλλά ως αποτέλεσμα της κίνησης, της μετατροπής. Καθetti που είναι, έγινε έτσι που είναι ως αποτέλεσμα νομοτελειακής ανάπτυξης» (σ. 61). Η διαλεκτική ως «λογική της ανάπτυξης» είναι ακριβώς η διαλεκτική λογική. Παρακάτω ο Τρότσκι μιλάει για τη σύμπτωση της διαλεκτικής με τη «λεγόμενη εξελικτική» θέωση της φύσης, «τη θέωση των σύγχρονων Φυσικών και Κοινωνικών Επιστημών, στο βαθμό που τους αξίζει ο χαρακτηρισμός αυτός» (σ. 61). Ξαναγυρίζουμε εο ipso σ' εκείνη την κλασική διατύπωση του Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση* (1917), σύμφωνα με την οποία «όλη η θεωρία του Μαρξ αποτελεί εφαρμογή της θεωρίας της εξέλιξης –στην πιο συνεπή, την πιο ολοκληρωμένη, την πιο μελετημένη και την πιο πλούσια σε περιεχό-

μενο μορφή της– στον σύγχρονο καπιταλισμό» (ό.π., τ. 33, σ. 84).

Ο «ωφελμιστικός σκοπός» της κάνει την έννοια «συντηρητική», γράφει ο Τρότσκι στο Πρώτο Τετράδιο (σ. 40). Όμως το «όφελος» από μια τέτοια «έννοια» είναι αμφίβολο. Η έννοια είναι τέτοια (επομένως πετυχαίνει τον «ωφελμιστικό σκοπό» της) μονάχα σαν κατανόηση της ουσίας του ζητήματος, δηλαδή σαν σύλληψη (και αναδημιουργία) της διαδικασίας, σαν αντανάκλαση του αντικειμενικού περιεχομένου του «ζητήματος». «Οι νόμοι της λογικής είναι αντανakλάσεις του αντικειμενικού στην υποκειμενική συνείδηση του ανθρώπου», γράφει ο Λένιν (ό.π., τ. 29, σ. 165). Η «αντανάκλαση του αντικειμενικού στην υποκειμενική συνείδηση» είναι ακριβώς η «ενεργητική σχέση» της συνείδησης (ως μέρους) με τον εξωτερικό κόσμο (ως όλο), κατά τη διατύπωση του Τρότσκι (σ. 50). Η αντανάκλαση είναι σχέση ενεργητική, άρα είναι κατηγορία διαλεκτική *par excellence*, που όχι μονάχα δεν αγνοεί την πράξη (όπως υποστηρίζει π.χ. ο Γκάιο Πετρόβιτς), αλλ' αντίθετα την προϋποθέτει. Η κατηγορία της αντανάκλασης αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της διαλεκτικής ως γνωσιοθεωρίας (αυτής της «πλευράς του ζητήματος» που δεν έλαβε υπόψη του, κατά τον Λένιν, ο Πλεχάνοφ και που τελικά αποτελεί την «ουσία του ζητήματος» της διαλεκτικής).

«Η διαλεκτική του Λένιν» γράφει ο Τρότσκι στο Δεύτερο Τετράδιο «είχε ένα μαζικό χαρακτήρα. Η σκέψη του –οι αντίπαλοί του συχνά τον κατηγορούσαν γι' αυτό– “απλοποιούσε” την πραγματικότητα: έβαζε πράγματι το δευτερεύον και το επεισοδιακό στην άκρη για να ασχοληθεί με το βασικό... Η λενινιστική διαλεκτική ήταν η διαλεκτική της μεγάλης κλίμακας» (σ. 59). Το ίδιο ισχύει για τη διαλεκτική του Τρότσκι. Όταν στην *Προδομένη Επανάσταση* (1936) αναλύει τα αίτια του σοβιετικού Θερμιδόφ, ερμηνεύει τον βοναπαρτισμό ως «καθεστώς κρίσης» και προβλέπει μ' εξακριβητική ακρίβεια τη μετεξέλιξη της γραφειοκρατίας σε κυρίαρχη τάξη (δεν ήταν η Περεστρόικα η πολιτική επανάσταση που ανακόπηκε βίαια το 1991 από την αστική αντεπανάσταση, αλλά η ίδια ήταν μία από τις μορφές εκδήλωσης της αστικής αντεπανάστασης), αυτό το πετυχαίνει γιατί χειρίζεται με μαεστρία τη διαλεκτική, γιατί ακριβώς η διαλεκτική του έχει «μαζικό χαρακτήρα» και είναι «διαλεκτική της μεγάλης κλίμακας». Χάρη σε αυτή τη «διαλεκτική της μεγάλης κλίμακας», ο Λέον Τρότσκι συνόψισε το καθήκον και την ιστορική αποστολή της 4ης Διεθνούς στην *οικοδόμηση της παγκόσμιας επαναστατικής ηγεσίας της εργατικής τάξης*.

Γιώργος Ν. Νικητόπουλος